

PENSIONSSVETKET

En rapport om ett ohållbart pensionssystem

**Det
ordnar
sig inte**

REGERINGEN
ROSENBAD 4
10333 STOCKHOLM

PENSIONSSVEKET

Ett ohållbart pensionssystem

ELISABETH LINDBERG

JUNI 2017

Katalys publikationer

- No 1: Välfärden är vinsten
- No 2: Svar på tal om vinster i välfärden
- No 3: Vilken arbetsmarknad ska vi ha?
- No 4: Slaget om den likvärdiga skolan
- No 5: Hälften kvar och hela framtiden
- No 6: "Jag tar värktabletter men det hjälper inte"
- No 7: Vägen till en likvärdig skola
- No 8: Fallet järnvägen
- No 9: Björklundeffekten
- No 10: Åtstramningsdoktrinen
- No 11: En röst på SD är en röst på högern
- No 12: Mest åt de rika
- No 13: Färre lärare ger vinsten!
- No 14: Ordens makt i politiken
- No 15: Handbok för en ny kulturminister
- No 16: Städtjänst och bartender för alla?
- No 17: Förklaringar till SD:s framgång
- No 18: Utan segel i vänstervinden – eftervalsanalys
- No 19: I frihandels goda namn
- No 20: Från massarbetslöshet till full sysselsättning
- No 21: Vägen till en likvärdig skola – skolpolitisk årsbok 2015
- No 22: Jämlikhet är lösningen!
- No 23: En för alla, alla för vem?
- No 24: Måste vi jobba 8 timmar per dag?
- No 25: Kapitalet i tjugoförsta århundradet
- No 26: Piketty på tre röda
- No 27: Porten kallas trång
- No 28: Partierna och jämlikheten
- No 29: Anställningsformer i Sverige
- No 30: Med låg kvalitet som affärsidé
- No 31: Den blåbruna röran
- No 32: Spagat över väljarkåren
- No 33: I skuggan av TTIP: Ceta
- No 34: Postkapitalism: Vår gemensamma framtid
- No 35: Massivt stöd för jämlikhetspolitik

Katalys – Institut för facklig idéutveckling

Katalys är ett oberoende fackligt idéinstitut som bedriver utredningsverksamhet och opinionsbildning. Våra verksamhetsområden är välfärd, samhällsekonomi, arbetsmarknad och fördelningsfrågor. Vår uppgift är att generera kunskap och perspektiv som kommer såväl den politiska debatten som fackföreningsrörelsen och dess företrädare på lokal, regional och central nivå till gagn. Men vår uppgift är även att driva den politiska debatten framåt i dessa frågor, med egna analyser och förslag grundade i fackliga perspektiv. Vi står på två ben – idéutveckling och politisk påverkan. Värderingsmässigt står vi på LO-medlemmarnas sida.

Katalys tror inte att ökade samhällsklyftor är en naturlig eller opåverkbar följd av en globaliserad värld. Vi ställer inte upp på resonemang om att bara för att det går att skapa en marknad av något som vi äger gemensamt, så ska den marknaden skapas. Vi ser att det finns konstruktiva vägar framåt för den svenska arbetsmarknaden och att de principer som en gång formade arbetsmarknaden är relevanta även i framtiden. Vi vill bidra till att den generella välfärden och trygghetssystem säkras och utvecklas. Katalys – Institut för facklig idéutveckling startades på initiativ av 6F – fackförbund i samverkan. 6F utgörs av LO-förbunden Byggnads, Elektrikerna, Fastighets, Målarna och Seko.

Kontaktuppgifter:

Daniel Suhonen
Chef
daniel.suhonen@katalys.org

Enna Gerin
Utredare
enna.gerin@katalys.org
073-092 5180

Victor Bernhardt
Utredare
victor.bernhardt@katalys.org
070-143 0777

Den här rapporten är författad av Elisabeth Lindberg.

Grafisk form och sättning: Petter Evertsen/Revoluform

Besök vår hemsida: www.katalys.org

Vi behöver ett pensionssystem vi kan lita på

När den tidigare socialdemokratiska statsministern och partiordföranden Göran Persson intervjuades i *Svenska Dagbladet* (7 maj 2017) tog han upp pensionsfrågan.

"Vi har skapat världens bästa pensionssystem men med den lilla defekten att det ger för små pensioner. Många människor, som arbetat hela livet, kommer tycka att de har blivit fattiga."

Som Katalys kan visa i den här rapporten av Elisabeth Lindberg handlar det inte bara om en förment känsla som sprider sig. Känslan är reell. Miljontals hårt arbetande människor i Sverige kommer efter avslutat arbetsliv att få känna in på bara huden hur ålderdomen blir en lång period av mycket låga inkomster, rent av fattigdom. I affärspressen annonseras numera dagligen om hur olika fiffiga låneupplägg *förvandlar villan till en god ålderdom*. Exemplet visar att oron för hur man ska klara sig på ålderns höst sprider sig uppåt även bland tjänstemän och välbeställda grupper.

För fackföreningsrörelsen och den politiska vänstern är detta naturligtvis förödande och oacceptabelt ur flera perspektiv. En sådan oro, parad med stor ojämlikhet, spränger sönder förutsättningarna för en generell välfärdsstat. När människor med större inkomster väl friköpt sig ur systemet är vägen tillbaka mycket svår att nå.

Framförallt är denna destruktiva utveckling helt onödig. Som Göran Persson slår fast i samma *SvD*-intervju: "Vi har aldrig haft mer pengar, aldrig varit rikare och statsfinanserna aldrig starkare. Men vi fördelar inte rättvist och det hotar hela fundamentet för vår samhällsmodell."

Ingen svensk politiker är en tydligare symbol för budgetsaneringen på 1990-talet än Göran Persson. En lång rad besparingar och omläggningar av politiken gjordes då, inte sällan i marknadsliberal riktning. En av de största omläggningarna med allt större konsekvenser var avvecklingen av det förmånsbaserade ATP-systemet. Krisen gjorde stora förändringar möjliga. Dåtidens politiker agerade utifrån sin tids förutsättningar och kunskap. I dag är det uppenbart att konsekvenserna inte är acceptabla. Om 1990-talets fråga var om vi hade råd med bra pensioner måste dagens fråga vara om vi har råd med dåliga pensioner.

Det krävs nu insatser för att höja pensionsutbetalningarna och ge medborgarna stabila, förutsägbara och socialt hållbara pensioner. För Socialdemokraterna borde detta vara en självklar strategi för att bryta dagens blåbruna dominans i väljarkåren och rycka till sig initiativet, i en för verkligt breda skikt löntagare väsentlig välfärdsfråga.

För Katalys är denna pensionsrapport inledningen på ett stort projekt som kommer att belysa pensionsfrågan ur en rad vinklar de kommande åren. Målet är att kunna presentera reformförslag för ett nytt pensionssystem under 2018 och på så sätt bidra till arbetarrörelsens nödvändiga idéutveckling och opinionsbildning på området. Eller som Göran Persson modell 2017 uttrycker det: "Sverige behöver reformer."

» **OM 1990-TALET
FRÅGA VAR OM VI
HADE RÅD MED BRA
PENSIONER MÅSTE
DAGENS FRÅGA VARA
OM VI HAR RÅD MED
DÅLIGA PENSIONER.**

Daniel Suhonen,
Stockholm, juni 2017

Innehållsförteckning

Sammanfattning	8
Inledning	9
Syfte med rapporten – varför ser pensionssystemet ut som det gör?	9
1. Hur ser dagens system ut?	11
Skillnaden mellan förmånsbaserade och avgiftsbaserade system	11
Ålderspensionen – där ojämlikheten cementeras	12
Bromsen – stabilisering utan kompensation	13
2. Bakgrunden till det nya pensionssystemet	15
Politiseringen av pensionsfrågan	16
Pensionsfrågan avpolitiserar för överskådlig framtid	17
Finansiell stabilitet och längre arbetsliv över allt annat.....	17
Ett nytt pensionssystem klubbas	18
Dags för en ny pensionsöverenskommelse?	19
3. Huvudproblemen i dagens pensionssystem	20
Livslängden avgörande för pensionsnivån.....	20
Större skillnader i medellivslängd ökar klyftorna i pensionssystemet.....	20
Förslag på förbättring – differentierad pensionsutbetalning	21
Risken för fattigdom på äldre dagar – särskilt stor för kvinnor	22
Förslag på förbättring – förmånsbestämd lägstanivå	23
Premiepensionen – marknaden blev problemet inte lösningen	24
Avslutande kommentarer: Dags för en ny pensionsstrid	26
Ett pensionssystem skapat i kris och utan demokratisk förankring	26
Offentliga system speglar samtiden men ska hålla för framtiden....	27
Dags för nästa stora pensionsstrid	28
Referenser	29
Fotnoter	30

Sammanfattning

» OFFENTLIGA SYSTEM BORDE INTE SKAPA OJÄMLIKHET.

Pensionssystemet håller inte vad dess skapare lovade när det reformerades i mitten av 1990-talet. Partierna i den så kallade pensionsgruppen menade att det gick att kombinera finansiell stabilitet med pensioner som gick att leva på. I takt med att det nya systemet i allt högre utsträckning ersätter det gamla visar det sig inte stämma.

- Pensionerna är för låga och leder i värsta fall till fattigdom på äldre dagar.
- Omfördelningen har vandrat från att trygga en rimlig inkomstnivå till att omfördela resurser *från* lågutbildade arbetare, deltidsarbetande, långtidssjukskrivna och utrikes födda, *till* andra.
- De som i stället gynnas är högutbildade som lever länge och har arbeten där yrkeslivet lätt kan förlängas till 70-årsåldern.

När det nya pensionssystemet skapades beräknades det att en årlig lönetillväxt om två procent skulle ge likvärdiga pensioner, som i det gamla systemet. Detta reviderades senare till att ett yrkesliv om ungefär 40 år skulle ge samma effekt. Nu visar det sig att inget av detta räcker.

Den ska vill klara sig i det nya pensionssystemet måste:

- Arbeta långt upp i åren.
- Arbeta heltid större delen av livet.
- Helst inte vara sjuk eller arbetslös alls.

Den som i stället har otur att vara en person med låg utbildning, som lever ett kortare liv än beräknat, kommer av pensionssystemet att få en både lägre pension. Dessutom kommer systemet att omfördela det som återstår av pensionsinbetalningarna till andra som kan ta ut sin pension senare.

Offentliga system borde inte skapa ojämlikhet. Men det är precis vad denna rapport visar att dagens pensionssystem gör.

Inledning

Pensionssystemet som det ser ut i dag är en relativt ny konstruktion. Sedan 1994 är de offentliga pensionerna uppdelade i en allmän garantipension, inkomstpension och sedan 1999 även i en premiepension. Utöver den offentliga pensionen finns den avtalsförhandlade tjänstepensionen. Den sistnämnda kommer inte behandlas inom ramen för den här rapporten utan vi kommer enbart fokusera på det offentliga pensionssystemet.

Syfte med rapporten – varför ser pensionssystemet ut som det gör?

Pensionsfrågan har fått förnyad aktualitet när det visat sig att pensionssystemet inte ger rimliga pensioner till alla medborgare. Om vi listar de främsta nackdelarna med det nuvarande systemet är de följande:

- Pensionerna är för låga i förhållande till lönerna trots ett fullständigt yrkesliv.
- Klyftorna i medellivslängd till följd av skillnader i inkomster och utbildningsnivå skapar ojämlika pensioner utan möjlighet till utjämning inom systemet.
- Sjukdom, deltidsarbete, invandring och arbetslöshet påverkar pensionerna till den grad att en stor andel äldre riskerar fattigdom.

På ett sätt är pensionssystemet välfärdens verkliga kärna. Pensionssystemet berättar om vilken syn samhället har på arbete, individens ansvar för sin egen välfärd och inkomsttrygghet. Det säger dessutom en hel del om prioriteringarna i den ekonomiska politiken. Uppbyggnaden av det nuvarande pensionssystemet påbörjades under brinnande ekonomisk kris i början av 1990-talet. Tillblivelsen under 1990-talskrisen har präglat hela systemets utformning och trots att krisen sedan länge är över får vi leva med konsekvenserna under lång tid framöver.

Det pensionssystem vi har erkänner inte heller att klyftorna i samhället har ökat. Medellivslängden är ojämnt fördelad inte bara *mellan* utan *inom* årskullarna. Skillnaderna i inkomst- och utbildningsnivå påverkar hur länge en person orkar jobba och hur länge hen lever efter pensionen.

Livslängdens positiva utveckling kontra pensionernas negativa utveckling speglas i hur allt fler riskerar fattigdom på ålderns höst. Som vi ska se i rapporten har framför allt kvinnor över 75 år fått en kraftigt förhöjd risk för fattigdom. Men även män med låga inkomster under yrkeslivet drabbas.

I den här rapporten kommer vi att gå igenom grundläggande delar av pensionssystemet som det ser ut i dag och motiven bakom utformningen. Rapporten kommer visa på de ojämlikheter som pensionssystemet har svårt att hantera och erbjuda ett par lösningar på problemen. Naturligtvis fanns de även nackdelar med det tidigare systemet. Men vi

Fakta

DET GAMLA OCH DET NYA PENSIONSSYSTEMET

Den nya allmänna pensionen ersatte det gamla allmänna tjänstepensionssystemet, också kallat ATP. ATP ska inte blandas ihop med avtalstjänstepensionen som förhandlas mellan arbetsmarknadens parter. I resten av rapporten kommer ATP hänvisas till som "det gamla pensionssystemet" och det allmänna pensionssystemet som "det nya pensionssystemet". Med tanke på hur långsiktigt verkande offentliga system är har det nya pensionssystemet inte ännu fått full effekt, samtidigt som det gamla inte helt fasats ut. Därför är det också fortfarande relevant att tala om ett gammalt och ett nytt system.

kan sluta oss till att dagens pensionsnivåer för många grupper är för låga i förhållande till både löntagare och de pensionärer som haft möjlighet att betala in till sin pension under längre tid.

Förhoppningen är att denna rapport kan bidra med en bakgrund till att dagens pensionssystem ser ut som det gör, samt belysa utmaningarna för systemets utformning. Katalys kommer att följa upp denna rapport med fler reformförslag för jämlika pensioner.

1.

Hur ser dagens system ut?

Pensionssystemet som det ser ut nu är en blandning av grundtrygghets-system (garantipensionen), avgiftsbaserat inkomsttrygghetssystem (allmänna inkomstpensionen) och fonderat sparande (premiepensionen). Det speglar själva kompromissen som det tillkom i under 1990-talet.

Skillnaden mellan förmånsbaserade och avgiftsbaserade system

Vi ska börja med att titta på den mest grundläggande skillnaden mellan det gamla och det nya pensionssystemet, nämligen hur inkomsten från dem bestäms. Dagens system är avgiftsbaserat och inkomsten bestäms därmed av hur länge och hur mycket en enskild individ betalat in avgifter till sin pension. Det gamla systemet var förmånsbestämt och inkomsten var redan bestämd som en andel av inkomsten under de 15 mest välbetalda åren av yrkeslivet upp till 7,5 prisbasbelopp och förutsatt att yrkeslivet vid pensionen varat minst 30 år.¹ Det innebar att vanliga löntagare kunde räkna bort år med mycket deltidsarbete eller andra glapp. Samtidigt var förutsättningarna för att få en stadig pension arbete på heltid, tillsammans med att undvika att vara föräldraledig, arbetslös eller sjuk under alltför långa perioder.

I det nya systemet räknas hela arbetslivsinkomsten som pensionsgrundande inkomst.² Den offentliga inkomstpensionen baseras även på inkomster från studier, värnplikt, föräldraledighet, arbetslöshetsersättning och sjukpenning. Inkomsterna räknas in från 16 års ålder och indexeras upp med ett inkomstindex.³ En måste även ha bott i Sverige minst 40 år för att kvalificera sig. I pensionsöverenskommelsen ingick även införandet av flexibel pensionsålder, vilket innebär att ju längre upp i åldrarna yrkeslivet pågår, desto mer ökar pensionen när den tas ut och tvärtom. Omvänt gäller ju tidigare pensionsålder, desto lägre är pensionen när den tas ut.

För att ytterligare beskriva skillnaderna kan vi titta på tabell 1 nedan. Det gamla systemet var både ett förmånsbaserat och ett fördelningsbaserat system. Det innebar att finansieringen skedde löpande genom att dagens förvärvsaktiva betalade för dagens pensionärer i utbyte mot att morgondagens förvärvsaktiva skulle komma att betala för dem. Det var ett generationsöverskridande omfördelningssystem. Dagens system är en blandning mellan ett fördelningssystem och ett fonderingssystem. Fonderingssystem innebär att en viss summa avsätts och fonderas för den framtida pensionen för varje individ.⁴

Tabell 1. Skillnader mellan förmånsbaserade och avgiftsbaserade pensionssystem

		Pensionsrätt	
		Förmånsbestämt	Avgiftsbestämt
Trygghande	Fördelning (skatt)	Folkpension ATP	Inkomstpension
	Fondering		Premiepension

Källa: Socialdepartementet, 2009

En av anledningarna till att det inte blev en större andel fondering i det nya systemet trots att det låg mer i linje med de borgerliga partiernas önskan om privatisering var att det hade inneburit att den yrkesaktiva generationen fått betala både dagens pensioner och till sina egna, framtida pensioner.⁵ Det hade höjt avgifterna så mycket att det är osäkert om löntagarna accepterat reformen som sådan.

En annan anledning var att fonderat kapital hade lett till stora fonder, som oavsett privata eller offentliga, hade fått en dominerande ställning på kapitalmarknaden.⁶ Jämfört med hur få som aktivt väljer fonder till premiepensionen är det osäkert om valfrihet i fonderingen av framtida pensioner lett till någon större spridning av pensionskapitalet mellan fonderna på kapitalmarknaden. Det är en ironisk tanke att de borgerliga partierna hade kunnat skapa den fondkoncentration de själva var så rädda för att Socialdemokraterna skulle göra i det gamla systemet. Om varje individ hade haft ett eget pensionskonto i ett fullt fonderat system och kunnat välja mellan olika förvaltare hade koncentrationen av medel i väntan på utbetalning blivit enorm. Givet att fördelningen mellan de som väljer och de som inte väljer hade speglat ungefär den som finns i premiepensionen hade staten därmed förvaltat summor som vida överstigit alla förslag på löntagarfonder.

De politiska avvägningarna bakom det nya systemet ska vi titta närmare på i nästa avsnitt av rapporten. För tillfället räcker det att ha i åtanke att pensionerna gått från att vara en bestämd del av välfärden till att bli en uppskjuten andel av en individs samtliga inkomster. Det behöver i sig inte vara negativt. Men att det inte längre finns en garanterad pensionsnivå att se fram emot efter ett långt arbetsliv skapar problem som dagens pensionssystem i sin nuvarande form har svårt att lösa.

» ATT DET INTE LÄNGRE FINNS EN GARANTERAD PENSIONSIVÅ ATT SE FRAM EMOT EFTER ETT LÅNGT ARBETSLIV SKAPAR PROBLEM.

Ålderspensionen – där ojämlikheten cementeras

Ålderspensionen är nog den de flesta tänker på när de tänker på "pensionen". I ålderspensionen ingår inkomstpensionen och premiepensionen. Dessa tas ut som en avgift om 18,5 procent av den totala lönesumman. 16 procent går till den allmänna inkomstpensionen och 2,5 går till premiepensionen. Inkomstpensionen är ett avgiftsbaserat system medan premiepensionen är ett fonderat system.

**» PENSIONENS
STORLEK BEROR PÅ
KLASSTILLHÖRIGHET,
YRKESLIVETS LÄNGD,
SAMT TILLGÅNGEN
TILL BRA TJÄNSTE-
PENSIONSÅVTAL.**

Förutom inkomst- och premiepensionen finns också garantipensionen för att se till att personer som inte tjänat in tillräckliga inkomster eller år får en dräglig levnadsstandard. Garantipensionen är dock skild från inkomstpensionen i att den finansieras via statsbudgeten medan inkomstpensionen är ett eget avgiftsfinansierat försäkringssystem.⁷

Till skillnad från det gamla pensionssystemet, där pensionen räknades om enligt inkomstbortfallsprincipen, alltså att inkomsten från lön i stor utsträckning som möjligt skulle ersättas vid pension, är dagens pensionssystem summan av avgifterna från en persons samlade inkomster. Det har mer karaktären av ett grundtrygghetssystem där inkomstnivån utöver den låga lägstanivån räknas upp med antalet pensionsinbetalningar. För varje inbetalning till systemet höjs den slutgiltiga pensionen ett snäpp. Det är bland annat därför det är lönsamt att gå i pension sent i livet.

Genom att bredda inkomstbegreppet kunde dessutom den fasta delen av pensionsutbetalningen minskas. Garantipensionen är till skillnad från den gamla folkpensionen inte någon grund som inkomstpensionen sedan läggs ovanpå. Den ges ovanpå inkomstpensionen för den som inte har hunnit göra tillräckligt många inbetalningar för att få en rimlig inkomst. Den som inte har haft någon inkomst alls får full garantipension. Grundtryggheten kommer alltså inte av ett golv som alla är garanterade utan av en kompensation som ska se till att alla når upp till ett existensminimum.

Med andra ord så finns det inte någon garanterad pensionsnivå. Pensionens storlek beror på klasstillhörighet, yrkeslivets längd, samt tillgången till bra tjänstepensionsavtal.

Bromsen – stabilisering utan kompensation

Det gamla systemet indexerades upp med priserna och ansågs varken följa den samhällsekonomiska utvecklingen tillräckligt noga eller spegla inkomstutvecklingen i pensionsutbetalningarna. Slutfasen för det gamla systemet präglades av hög inflation och lägre tillväxt än när det konstruerades. Problemet blev då att samtidigt som lönerna förväntades växa ökade priserna snabbare. Rädslan blev att hela systemet skulle tippa över på grund av obalanser mellan inbetalningar och utbetalningar. Det skulle inte få ske i det nya systemet.

För att minska risken att inkomstindexeringen gör pensionsutbetalningarna större än tillgångarna i de allmänna pensionsfonderna lades det in en automatisk stabilisator, även kallad "bromsen". Den är konstruerad så att det varje år räknas ut ett balanstal för pensionsutbetalningarna. Balanstalet består av bufferten i de allmänna pensionsfonderna plus inbetalningarna till inkomstpensionssystemet dividerat med antalet pensionsrätter (hur många som samtidigt ska få pension från systemet). Är balanstalet mindre än 1 kommer bromsen slå till. Då indexerar pensionerna med det lägre balansindexet tills balanstalet återgår till 1.⁸ Processen är illustrerad i figur 1.

Fakta

TJÄNSTEPENSIONEN

Vi berör inte tjänstepensionen i denna rapport. Men det kan ändå vara relevant med lite bakgrundsfakta för att förstå varför det trots att de offentliga pensionerna i så låg grad motsvarar arbetsinkomsterna hittills inte varit större opinion för nya pensionsreformer.

Tjänstepensionen är som det låter knuten till en persons arbete och går under avtal mellan arbetsgivare och fackföreningar. Det finns avtal för privatanställda tjänstemän (ITP), privatanställda arbetare (SAF-LO), statligt anställda (PA 16) och kommun- och landstingsanställda (KAP-KL). Genom kollektivavtalen har ungefär 90 procent av löntagarna i Sverige tillgång till tjänstepension. Utöver detta finns även individuella avtalspensioner som möjliggör tidig pension med bra villkor.

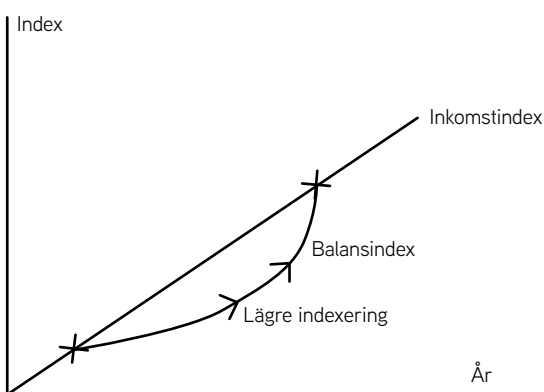
Tjänstepensionen är ett avgiftsbaserat system med valmöjligheter i förvaltningen av kapitalet. Avgiften utgör ytterligare 4,0 procentenheter av lönesumman, så att den verkliga pensionsavgiften är 22,5 procent av lönesumman. (4 procentenheter är ett golv, högre avsättningar kan göras i kollektivavtal).¹² Pension som är knuten till tjänst är ingen ny företeelse, utan föregick den allmänna inkomstpensionen. Bland annat därför var det gamla systemet svårare att genomföra än om det saknats annat än grundtrygghet. Om stora grupper redan har sin inkomstrygghet ordnad finns det sällan någon större opinion för ett allmänt, offentligt system.

Tjänstepensionen har också ökat i betydelse för den totala pensionen. Från att år 1996 utgöra 20 procent av inkomsten för män 65–69 år och 16 procent för kvinnor har den ökat till att utgöra 31 respektive 23 procent.¹³

När avtalspensionerna ökar i betydelse minskar samtidigt den självklara legitimiteten för ett stort offentligt finansierat pensionssystem. Inte minst eftersom att tjänstepensionen inte tar hänsyn till intjänandetaket om 7,5 inkomstbasbelopp (knappt 40 000 kronor 2016), utan avgift tas ut även ovanför taket och omvandlas till pensionsrätter.

Det är viktigt att ha med sig i den kommande diskussionen att ju fler löntagare som får en betydande del av sin pensionsinkomst utanför det allmänna pensionssystemet, desto mindre kommer de beröras av dess försämringar.¹⁴ Tjänstepensionerna är även en betydande fråga i avtalsrörelserna och kommer antagligen öka i vikt givet att den offentliga pensionen fortsätter försämrats.

Figur 1. "Bromsen" – inkomstpensionernas automatiska stabilisator

Källa: Sundén, 2009.

Bromsen har hittills slagit till en gång – under finanskrisen 2008. En nackdel som visade sig då var att stabiliseringen sker med viss eftersläpning. Balanstalet beslutades 2009 och trädde i kraft 2010 trots att obalansen i systemet uppkom med börsfallet 2008.⁹ Problemet blir att pensionerna hålls under inkomstindexet onödigt länge i stället för att bidra till att upprätthålla konsumtionen bland pensionärerna i lågkonjunktur. Ett annat stort problem är att systemet inte kompenserar pensionärerna när bromsen upphört och tillväxten är högre än beräknat. Det finns ingen möjlighet att öka pensionerna mer trots att de hållits tillbaka under en lång period. Överskottet tillfaller i stället fonderna som en buffert mot framtiden.

Inkomstpensionen i det nya systemet indexeras med hjälp av ett inkomstindex baserat på tillväxten i de genomsnittliga pensionsgrundande inkomsterna. Indexering innebär att något räknas upp eller ner beroende på utvecklingen i den övriga ekonomin. Varje år räknas pensionerna om med en ränta om 1,6 procent och inkomstindexet minus 1,6 procent. Procentsatsen valdes utifrån att inkomsterna i ekonomin beräknades växa något snabbare än 1,6 procent och att det därmed blev möjligt att ge en viss förskottsrenta när pensionerna började betalas ut.

På det viset kunde varje individ avstå lite av sin inkomstökning för att få igen den i början av livet som pensionär.¹⁰ Det antogs att en lönetillväxt om två procent om året skulle göra att pensionerna i det nya systemet motsvarade nivåerna i det gamla systemet. Samtidigt har real-lönetillväxten för arbetare inom industrin under perioden 2000–2013 varit i snitt 1,8 procent och motsvarande för tjänstemän inom industrin var 2,24 procent.¹¹ Trots det matchar pensionsnivåerna i det nya pensionssystemet i allt lägre utsträckning nivåerna i det gamla.

2.

Bakgrunden till det nya pensionssystemet

Det finns ofta vitt skilda anledningar bakom att samhället går från ett sätt att organisera sina resurser till ett annat. Institutioner kan bli utdaterade i förhållande till sina problemställningar, kriser kan förändra resurstilldelningen permanent och befolkningens sammansättning kan förändras.

Element av samtliga av dessa anledningar fanns på plats när det gamla pensionssystemet började ifrågasättas. Under efterkrigstiden hade medelinkomsterna ökat avsevärt i Sverige och befolkningen blev äldre tack vare bättre välfärd och förbättrade livsvillkor.¹⁵ I mitten av 1980-talet var Sverige världens mest jämlika land. Samtidigt fanns det en underliggande oro för statskuldkriser på grund av lägre tillväxt och större handelsunderskott. När finanskrisen i början 1990-talet slog till efter 1980-talets avregleringar på kreditmarknaderna blev den oron inbyggd i det politiska systemet.

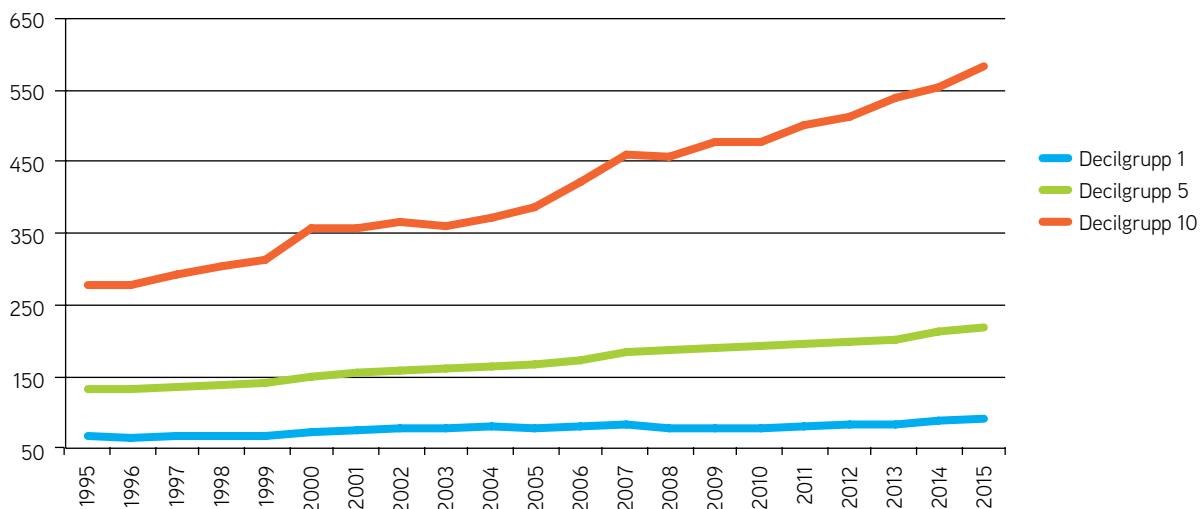
Vi kan inte diskutera en pensionsreform utan att också kika på skattesystemet. Skattereformen som genomfördes 1991 hade som ambition att få bort så många undantag som möjligt, samtidigt som de högsta marginalskatterna inte skulle överstiga 50 procent av inkomstökningarna. Skattebasen skulle "breddas", vilket innebar att fler inkomster blev beskattningsbara och då samtidigt kunde göras pensionsgrundande. Detta ledde senare till att förmånsprincipen övergavs till förmån för livsinkomstprincipen. Alla inkomster oavsett vilka skulle ge pensionsrätter som sedan omsattes i pension och dessutom kunde beskattas.¹⁶

Den andra stora förändringen under den här perioden var övergången till inflationsbekämpning som den ekonomiska politikens primära mål. Redan 1984 hade ett inflationsmål införts. Det följdes visserligen inte, men det gav en indikation om vilka prioriteringar som kunde väntas framöver. Pensionerna var vid den här tiden indexerade efter konsumentpriserna och eftersom dessa ökade snabbare än lönerna ansågs pensionerna följa den ekonomiska utvecklingen alltför dåligt.

När finanskrisen slog till 1990 var politiken i stort sett helt oförberedd. Försvaret av den fasta kronkursen två år senare kostade staten enorma summor och ledde till att krisen fördjupades ytterligare med ett stort sysselsättningstapp som följde. Det hindrade inte dåvarande finansminister Allan Larsson från att etablera "arbetslinjen" som det övergripande målet för regeringens välfärdspolitik och inflationsbekämpning som det överordnade målet för den ekonomiska politiken. Samtidigt lanserades för första gången riktlinjerna för ett nytt pensionssystem.¹⁷

Innan krisen hade Sverige varit världens mest jämlika land. Men utvecklingen efteråt har visat att en sådan position inte kan tas för given. I figur 2 visas utvecklingen i disponibel inkomst för den rikaste och fattigaste decilen samt medianen. För att inte få med de stora svängningarna på kapitalmarknaderna redovisas inkomsten exklusive kapitalvinster.

Figur 2. Disponibel inkomst för decil 1, 5 och 10, medelvärde i tusentals kronor i 2015 års priser, exklusive kapitalvinster, 1995-2015

Källa: Statistiska centralbyrån, 2015.

Ironiskt kan det sägas att idén om att förändra pensionssystemet generellt var en blandning av oron för att pensionsutbetalningarna skulle knäcka samhällsekonomin, och en uppfattning om att Sverige var ett så jämlikt land att det inte gjorde så mycket att inkomstskillnaderna ökade. Den socialdemokratiska regeringen menade i sin finansplan att det fanns ett stort behov av att öka sparandet i ekonomin och att detta skulle ske i "individuella former". En ökning av sparandet måste inte, men kan gå hand i hand med ökad inkomstspridning eftersom höginkomsttagare är mer sparbenägna än låginkomsttagare. När sparandet ökade efter krisen hamnade dock just det motivet mer i bakgrunden till förmån för att systemets offentliga del inte skulle fortsätta växa¹⁸ Det viktiga var att pensionssystemet manade arbetskraften till att arbeta så länge som möjligt, var självfinansierande så att varken skattenivån eller avgifterna till pensionssystemet behövde höjas och ledde individer till att själva ta ansvar för sin framtida pension.

Politiseringen av pensionsfrågan

Det speciella med pensionsöverenskommelsen från 1990-talet kommer framför allt av jämförelsen med ATP-striden på 1950-talet. Konflikten grundade sig i synen på hur stor del av ansvaret för pensioner ovanför grundtryggheten som staten skulle ta på sig. Frågan hade aktualiserats ungefär som nu av att en mycket stor andel av de personer som fick hjälp med understöd från fattigvården (dagens försörjningsstöd) var äldre medborgare.

Samtidigt hade fler och fler yrkesgrupper med bättre ställning på arbetsmarknaden fått tjänstepensionsavtal via sina kollektivavtal.¹⁹ Det var inte självklart att pensionsfrågan skulle lösas av politiken. Högerpartiet (Moderaterna) ville att frivilliga försäkringar skulle komplettera folkpensionen via kollektivavtal, Bondeförbundet (Centerpartiet) och Folkpartiet var för ett individuellt, obligatoriskt pensionssparande och Socialdemokraterna företrädde den allmänna tjänstepensionen.

Pensionsfrågan blev på 1940- och 1950-talet en vattendelare och en viktig ideologisk skiljelinje mellan Socialdemokraterna och de borgerliga. Striden fick till sist tas via först en folkomröstning 1957 och sedan via nyval 1958 där Socialdemokraterna gick fram kraftigt. Frågan löstes slutgiltigt genom votering i riksdagen och föll till den socialdemokratiska regeringens fördel genom att en enda folktopartist lade ner sin röst. Efter detta avpolitiserades pensionsfrågan i hög utsträckning fram till 1984, då en pensionsberedning tillsattes för att utreda systemets för- och nackdelar.²⁰

Pensionsfrågan avpolitiserar för överskådlig framtid

Det nya med pensionsberedningen jämfört med ATP-striden var att pensionsfrågan aldrig återpolitiserades. Vad fanns det då för anledningar att börja utreda en reformering av pensionssystemet? När medel-lönerna i befolkningen ökade fick en större andel inkomster över taket för inkomstpensionen om 7,5 prisbasbelopp. Det medförde att om inget gjordes skulle det gamla systemet så småningom bli ett grundtrygghetssystem vare sig beslutsfattarna ville eller inte.²¹ Fram till 1980-talet hade dessutom allt fler löntagare börjat fylla ut klyftan med egna privata försäkringar.

Skillnaden mellan ett grundtrygghetssystem och ett inkomsttrygghetssystem är graden av det offentliga åtagandet. Antingen garanteras alla medborgare samma grundläggande inkomst på en miniminivå, där de själva får fylla ut med egna försäkringar och/eller avtal. Offentligt ansvar går ut på att ordna ett existensminimum. Det andra alternativet är att garantera en viss nivå på medborgarnas inkomster genom ett offentligt omfördelningssystem. I motsats till grundtrygghetssystemet går det offentliga ansvaret ut på att säkra en inkomstnivå över existensminimum. Kärnan av ATP-striden var vilken av dessa principer som skulle gälla.

De borgerliga partierna ville inte öka det offentliga åtagandet. Skulle pensionerna höjas skulle det ske genom att de löntagare som hamnade över taket behöll sina inkomster och spenderade dem i privata lösningar.²² Socialdemokraterna ville dock fortsätta omfördela inkomster från höginkomsttagare till låginkomsttagare, men hade uttryckligen sagt att systemet inte kunde överstiga dåvarande skatte- eller avgiftsnivå.²³ Den stora skattereformen hade precis genomförts 1991.²⁴ Den innebar bland annat sänkt bolagsskatt, moms på fler varor, samt att inga marginalsatser skulle överstiga 50 procent.

Till skillnad från vid ATP-striden verkar den socialdemokratiska partiledningen ha varit mer inriktad på att avpolitisera frågan så snabbt som möjligt igen. Det är dock inte säkert att så hade blivit fallet om inte 1990-talskrisen kommit emellan pensionsberedningen och den fortsatta processen i pensionsgruppen bestående av de fyra borgerliga partierna och Socialdemokraterna.

Finansiell stabilitet och längre arbetsliv över allt annat

Problemet med de ökande underskotten efter krisen tillsammans med rädslan för en åldrande befolkning och viljan att knäcka inflationen en

» **GRUNDTRYGGHETS-SYSTEM ELLER INKOMSTTRYGGHETS-SYSTEM? KÄRNAN AV ATP-STRIDEN VAR VILKEN AV DESSA PRINCIPER SOM SKULLE GÄLLA.**

» NÄR KRISEN SLOG TILL VAR PENSIONS- FRÅGAN FORTFARAN- DE INTE LÖST.

gång för alla gjorde att följande utgångspunkter blev ledande: det nya systemet behövde vara finansiellt stabilt, det måste ge incitament till att jobba längre än tidigare och det måste indexeras efter löner och inte priser. Dessutom hade tillväxttakten sjunkit permanent sedan rekordåren. Bland beslutsfattare gnagde en oro om att systemet förr eller senare skulle sjunka av sin egen tyngd.²⁵

Pensionsberedningen hade dock inte föreslagit några reformer, så när krisen slog till var pensionsfrågan fortfarande inte löst.²⁶ När den borgerliga regeringen tillsatte pensionsgruppen skedde det i ljuset av de omfattande ekonomisk-politiska reformer som var på väg att genomföras som ett svar på krisen.

Ett nytt pensionssystem klubbas

Det fanns tre alternativ till reformer när pensionsgruppen satte igång: 1) reformering av det gamla systemet som det var, 2) övergång till ett renodlat grundtrygghetssystem eller 3) övergång till ett avgiftsbaserat system som fortsatte ge en viss inkomsttrygghet. För Socialdemokraterna var alternativ ett och tre tänkbara, men alternativ två otänkbart. För de borgerliga var alternativ två och tre de enda tänkbara.

Det fanns alltså en gemensam nämnare som gruppen kunde utgå ifrån för att få till stånd en kompromiss. Om de borgerliga kunde släppa tanken på ett grundtrygghetssystem med privata lösningar för inkomsttryggheten och om Socialdemokraterna kunde tänka sig att gå från ett förmånsbaserat till ett avgiftsbaserat system fanns det ett alternativ att arbeta vidare med. Precis så blev det.

Tabell 2. Illustration av positionerna i pensionsgruppen

Reformering av det gamla pensionssystemet (S)	Grundtrygghetssystem med privata inkomstförsäkringar (M), (C), (FP), (KD)
Avgiftsbaserat inkomsttrygghetssystem (S), (M), (C), (FP), (KD)	Kompromissförslaget: Avgiftsbaserat inkomsttrygghetssystem och premiepension

1994 röstade riksdagen igenom riktlinjerna för det nya pensionssystemet, 1999 kompletterades inkomstpensionen med premiepensionen och år 2001 betalades de första pensionerna ut från det nya systemet.²⁷

Problemen i det nya systemet uppstod snabbt

När det nya pensionssystemet var på plats i sin helhet, beslutades det om en kontrollstation för att se hur systemet utvecklades efter fem år, det vill säga år 2004. I den allmänna sjunde AP-fondens årsredovisning från samma år ställde flera ledande figurer i pensionsöverenskommelsen upp med korta reflektioner kring ämnet.²⁸

Ingela Thalén som var socialminister under genomförandet konstaterade dels att antalet fonder i premiepensionssystemet vida överskred rimlighetens gräns och att om beslutet kring riktlinjerna i inkomstpensionen beslutats 2004 hade gränsen flyttats från 7,5 inkomstbasbelopp till 10. Men utan närmare motivering kring varför detta inte blev gjort varken förr eller senare.

Vad säger detta? Jo, att de problem som vi ska titta närmare på i

rapportens nästa del började skymtas redan fem år efter att pensionsystemet reformerats. Det fanns ingen möjlighet till verklig valfrihet när antalet fonder i premiepensionen redan överskred 650 och inte heller garanterade den allmänna pensionen inkomstnivån i takt med utvecklingen mot ett grundtrygghetssystem på grund av inkomstutvecklingen och medellivslängden bland löntagarna trots förändringarna. Pensionsystemet hade blivit finansiellt stabilt men egentligen inte löst några av de övriga frågorna som ställts i mitten av 1980-talet.

Kopplar vi pensionsöverenskommelsen till den politiska debatten i dag blir det tydligt att finansiell stabilitet fortsatt är ett prioriterat uppdrag. Men vi kan också se att den parlamentariska enigheten naggats i kanten av att partierna glidit längre ifrån varandra. Utfallet av pensionsystemet är dessutom tydligare än det var under systemets första decennium. Inkomsttryggheten är inte självklar för samtliga löntagargrupper. De som kan jobba längre i livet får en betydligt bättre inkomsttrygghet än de som måste gå i pension tidigare.

Sköt pensionsöverenskommelsen egentligen bara upp svaret på frågorna som lägre tillväxt, större inkomstklyftor och en äldre befolkning ställde? Inte riktigt. Överenskommelsen löste frågan om det överhuvudtaget skulle finnas en offentlig inkomsttrygghet och band upp en parlamentarisk majoritet för detta. Den löste också finansieringen av systemet i ljuset av den ekonomiska krisen i början av 1990-talet.

Däremot sköt överenskommelsen upp frågan om de ökande inkomstklyftorna (och därmed de ökande livslängdsklyftorna). Det måste ses mot bakgrund av att ojämlikhet då inte hade en särskild framträdande ställning som debattämne. Under 1980-talet var Sverige som nämnts tidigare världens mest jämlika land och den bilden satt nog fast i de flesta beslutsfattares minnen även under det följande decenniet. Frågan om hur pensionsåldern successivt skulle kunna höjas vägde över insikten om att inkomsttryggheten i ett avgiftsbaserat system skulle bli allt närmare kopplad till yrkeslivets längd.

» **DE SOM KAN JOBBA LÄNGRE I LIVET FÅR EN BETYDLIGT BÄTTRE INKOMSTTRYGGHET ÄN DE SOM MÅSTE GÅ I PENSION TIDIGARE.**

Dags för en ny pensionsöverenskommelse?

Pensionsöverenskommelsen har nu varat i lite över två decennier. Det gamla systemet överlevde nästan fyra decennier. Är det dags för en ny pensionsöverenskommelse? Frågan har ställts många gånger och avvisas varje gång med hänsyn till fördelen av att den parlamentariska överenskommelsen redan finns. Det är inte lika säkert att partierna skulle komma överens i dag.

Som vi sett finns det betydande frågor som fortfarande inte är lösta. Vi sitter i en situation där finansiell stabilitet i ett system är ett nödvändigt men inte tillräckligt kriterium för att systemet ska få legitimitet. Problemet med att ett helt yrkesliv inte räcker till mer än grundtrygghet när det är dags att gå i pension håller på att långsamt underminera inkomstpensionen. Premiepensionssystemets omfattning spelar den finansiella sektorn i händerna mer än det hjälper framtida pensionärer att toppa upp sina inkomster.

I nästa avsnitt ska vi titta närmare på problemen men också förbättringarna som det nya systemet inneburit. Sedan kommer vi till hur olika lösningar på problemen kan utformas.

3.

Huvudproblemen i dagens pensionssystem

Vi har nu klarlagt att pensionsreformen föregicks av ekonomisk kris och att finansiell stabilitet blev ett av de viktigaste målen för pensionssystemet. Det andra målet – att skapa incitament till arbete under längre tid än tidigare – fick en avgörande påverkan på hur utfallet av det nya pensionssystemet kommit att bli. I det här avsnittet ska vi titta på klyftorna i medellivslängden, avsaknaden av en lägstanivå i inkomstpensionen och snudda vid premiepensionen. Det nya pensionssystemet gav vissa fördelar, såsom flexibel pensionsålder men har också ökat inkomstklyftorna till en oacceptabel nivå. Under varje problem kommer även ett övergripande förslag på förbättring följa.

Livslängden avgörande för pensionsnivån

Pensionerna beräknas förutom livsinkomst utifrån förväntad livslängd för varje årskull. Livslängden ger upphov till ett delningstal som de samlade pensionsinbetalningarna delas med från och med att en går i pension. Personer med kortare förväntad livslängd subventionerar indirekt personer med längre förväntad livslängd i samma årskull i och med att de bara tar ut en del av sin beräknade pension. Det finns därmed ett stort problem i att det inte finns en mekanism som utjämnar klyftorna i förväntad livslängd för löntagargrupper som lever kortare tid än beräknat.

I yrkesgrupper där medellivslängden är kortare än snittet blir pensionen alltså lägre än för grupper som lever lika länge eller längre än den förväntade livslängden. Den som lever ett kortare liv än den beräknade livslängden får ingen kompensation för att pensionen tas ut under färre år. Det ökar också klyftan mellan arbetar- och tjänstemannayrken. Om målet är ett jämlikt pensionssystem måste detta tas i beaktning.

» **PERSONER MED KORTARE FÖRVÄNTAD LIVSLÄNGD SUBVENTIONERAR INDIREKT PERSONER MED LÄNGRE FÖRVÄNTAD LIVSLÄNGD.**

Större skillnader i medellivslängd ökar klyftorna i pensionssystemet

I och med införandet av den allmänna inkomstpensionen och skiftet från att räkna de 15 bästa inkomststären till att ta in hela livsinkomsten i beräkningen, gjordes bedömningen att 42 år i yrkeslivet skulle motsvara nivån i det gamla systemets inkomstpension.²⁹ Dock gav det nya systemet ingen garanti för att så verkligen skulle bli fallet. I stället räknas pensionerna ut med hjälp av den förväntade livslängden i varje årskull utan hänsyn till skillnader i livslängd inom årskullen.

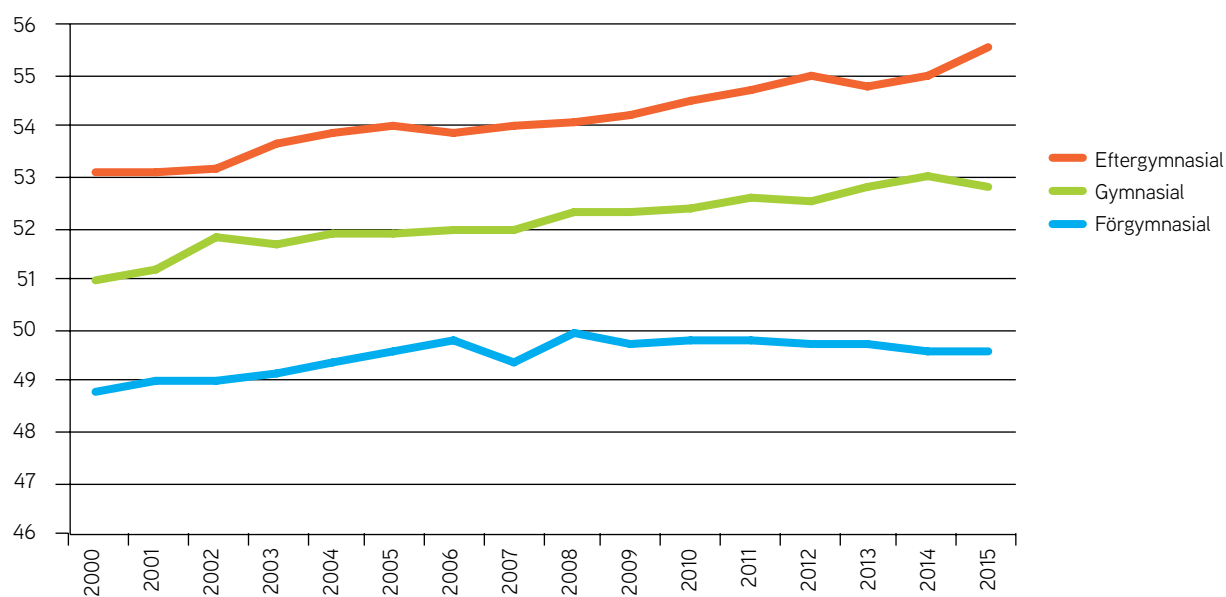
Lever en del av årskullen längre än den förväntade livslängden och samtidigt orkar jobba längre tid än den förväntade pensionsåldern kommer denna del få en högre inkomstpension. Den delen av årskullen som lever kortare tid och dessutom går i pension som beräknat eller tidigare får tvärtom lägre pension än i det gamla systemet.

Mats Morin har i en rapport för LO visat att en 65-årig kommunalarbetare får 46,8 procent av sin slutlön i pension och industriarbetare

får 47,4 procent. Hade det gamla förmånsbaserade systemet funnits kvar skulle motsvarande siffror varit 55,6 procent respektive 54,9 procent. Detta framför allt på grund av ökningen i medellivslängd för en genomsnittlig 65-åring.³⁰ Det blir helt enkelt fler år att dela pensionsutbetalningarna på, vilket pensionsinbetalningarna inte räcker till att täcka för den som inte kan arbeta fler år innan pensionen.

När vi tittar på medellivslängdens utveckling är det också tydligt att ökningen i medellivslängd inte är jämnt fördelad mellan olika utbildningskategorier och därmed kan tänkas påverka livslängden efter pensionen.

Figur 3. Återstående medellivslängd vid 30 års ålder efter utbildningsnivå, 2000–2015

Källa: SCB, 2016.

Orättvisan i pensionsutbetalningen ligger huvudsakligen i att de beräknade pensionsutbetalningarna inte tar hänsyn till huruvida det finns skillnader i förväntad livslängd inom en årskull. Lever en gymnasieutbildad person i genomsnitt två år kortare än en eftergymnasialt utbildad person blir pensionsutbetalningarna inte delade med ett tal som är mindre än för personen med högre utbildning. I princip subventioneras alltså personer med högre medellivslängd genom att systemet bygger på att ju kortare tid pensionen tas ut, desto högre blir pensionen varje år den betalas ut. Ju längre tid en person får sin inkomst från lön desto mer växer pensionen per år, tack vare att delningstalet minskar samtidigt som fler pensionsinbetalningar görs av arbetstagaren.

Förslag på förbättring – differentierad pensionsutbetalning

Det första förslaget till förbättring är frågan om medellivslängden kontra den förväntade livslängden och hur det snedvrider pensionssystemet till exempelvis högutbildades fördel. För att tackla problemet med att klyftorna i medellivslängd på ett mer avgörande sätt påverkar storleken på pensionsutbetalningarna går det att tänka sig två lösningar:

Den ena lösningen är att arbetsmarknadens parter avsätter en pott

för personer i yrken med lägre medellivslängd än den förväntade i deras årskull. På det viset kan större flexibilitet uppnås för olika yrken och det kan skapa incitament åt arbetsgivaren att förbättra arbetsvillkoren. Blir villkoren på arbetet bättre är det troligt att det ger en positiv effekt åt medellivslängden för arbetstagaren.

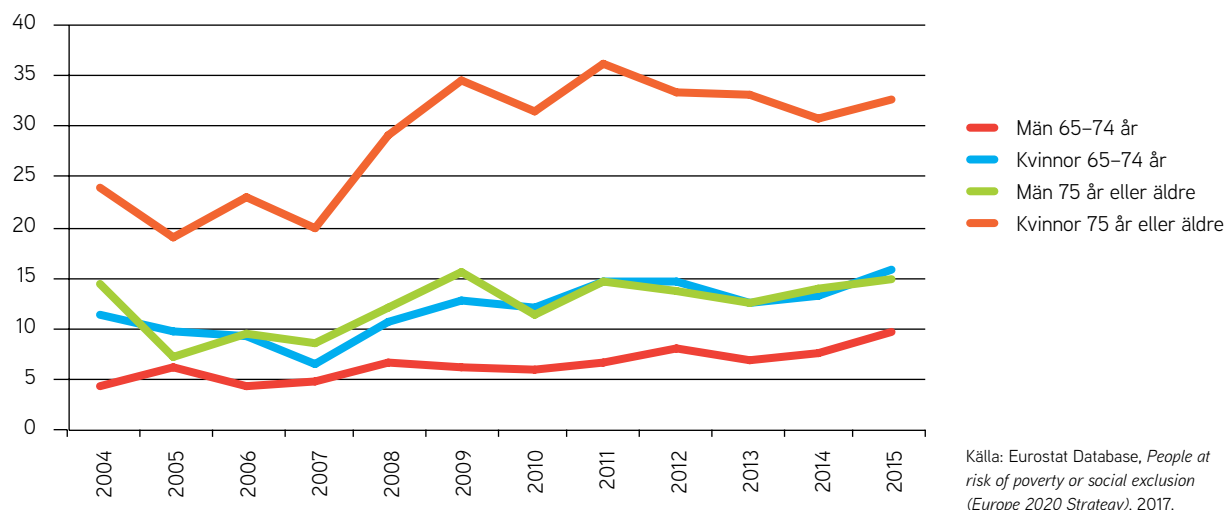
Den andra lösningen är att pensionssystemet reformeras så att Pensionsmyndigheten får i uppdrag att räkna ut olika delningstal för olika grupper inom samma årskull. Sedan betalas pensionerna ut i linje med de nya delningstalen. Det kan till exempel vara olika tal för olika utbildningsnivåer, kön och inkomstgrupper. På det viset tas det i beaktande att socioekonomiska klyftor påverkar storleken på pensionen mer i det nuvarande systemet än i det gamla.

Vilken lösning som är att föredra beror på om pensionsutbetalningarna ska differentieras för alla samtidigt eller om det ska vara en förhandlingsprocess mellan arbetsmarknadens parter. Medellivslängdens påverkan på pensionerna och förslag för att råda bot på den ojämlika utvecklingen är frågor som pensionsgruppen bör ta med sig i kommande utredningar av den allmänna pensionen. Det ligger dock inte inom ramen för denna rapport att i detalj gå in på nya reformförslag.

Risken för fattigdom på äldre dagar – särskilt stor för kvinnor

Ungefär som tiden innan ATP-striden har fattigdom hos pensionärer blivit en politisk fråga som måste besvaras av alla som vill motverka den ökade ojämlikheten. Risk för fattigdom definieras som att leva på en disponibel inkomst som understiger 60 procent av medianinkomsten.³¹ Framför allt ökar risken hos de över 75 år. Som syns i figur 4 är ökningen störst bland kvinnor. Troligtvis på grund av att kvinnor fortfarande lever längre än män och dessutom oftare arbetar deltid under sina yrkesliv. De äldre människors risk för fattigdom har återgått till den nivå de låg på i början av 2000-talet. Samtidigt har individerna i det åldersspann där de flesta går i pension också fått en ökad risk för fattigdom både bland kvinnor och män. Om än att människors nivå fördubblats från låga tal, från en andel under fem procent till 10 procent.

Figur 4. Risk för fattigdom, andel av befolkningen, 2004-2015

» FÖR VEM ÄR PENSIONSSYSTEMET RIGGAT Egentligen?

För vem är pensionssystemet riggat egentligen? Personer som kan jobba länge, har en bra avtalad tjänstepension och yrkesliv utan för många eller långa avbrott. Med allmän pension, tjänstepension och privat pension kan typ-personen få en medianinkomst från pension som motsvarar 72 procent av medianinkomsten för hela befolkningen.³²

Inkomstbortfallet är i princip omöjligt att ta igen för den som inte vistats i Sverige tillräckligt länge för att kvalificera sig för full pension, oavsett om den personen har arbetat under hela den tiden. Det är också omöjligt för deltidssarbete och långtidssjukskrivna att komma ikapp. I båda kategorierna är dessutom kvinnor överrepresenterade.³³

Pensionsmyndigheten har gjort en uträkning för att titta på hur lång tid individer behöver arbeta för att uppnå samma pension som vid 65 års ålder givet att medellivslängden fortsätter öka. Årskullen som beräknas gå i pension 2018 är född 1953 och borde arbeta tills de är 66,8 år. I jämförelse beräknas årskullen född 1991 behöva arbeta till 69,4 års ålder.³⁴ Det är i sig inget fel med att successivt höja pensionsåldern. Antagligen kommer fler vilja arbeta längre i takt med ökande medellivslängd. Men att det gör så stor skillnad för pensionsutbetalningarna är inte oproblematiskt med tanke på tunga yrken och ofullständiga yrkesliv på grund av sjukdom, familjearbete, invandring eller undersysselsättning. Det kommer behöva göras en avvägning mellan att skapa incitament för att arbeta längre upp i åldrarna och behovet av pensioner som går att leva på. Särskilt när pensionsåldern prognosticeras att krypa uppåt 70 år i snitt.

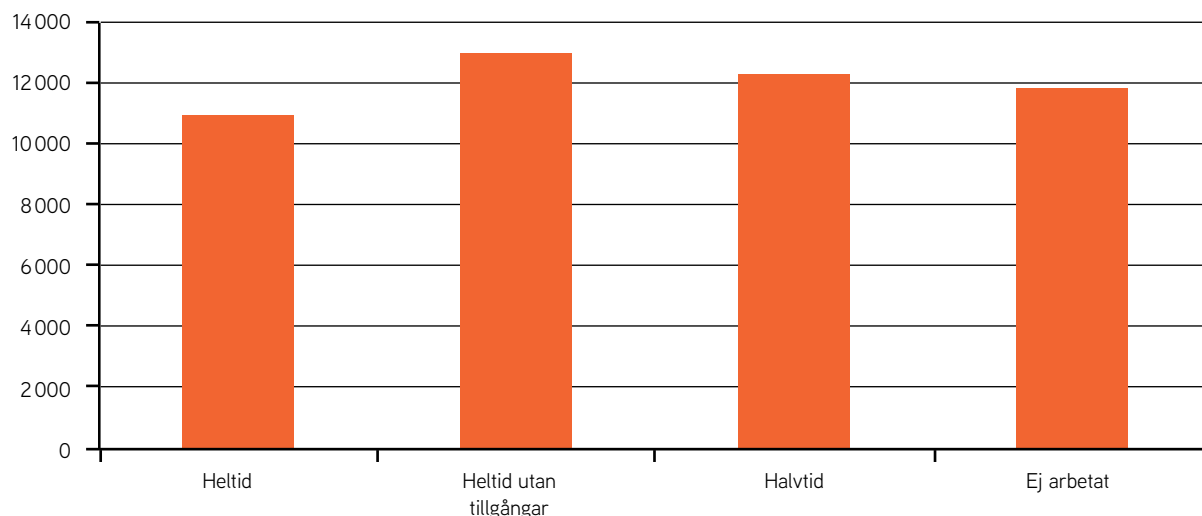
Förslag på förbättring – förmånsbestämd lägstanivå

Vi har tidigare lagt fram att garantipensionen inte ger ett tillräckligt grundskydd i och med att den "toppar upp" inkomstpensionen i stället för att utgöra en lägstanivå som alla garanteras. Egentligen är det missvisande att ens kalla den delen av ålderspensionen "garanti".

För det andra har den disponibla inkomsten från pensionsutbetalningarna blivit så låg i många fall att stora grupper ligger i riskzonen för fattigdom. Andelen har ökat kontinuerligt under 2000-talet, alltså under hela den tid som det nya pensionssystemet har varit aktivt.

I jämförelse med att inte arbeta alls och enbart få garantipension samt bostadstillägg kontra att arbeta deltid är det närmast ingen skillnad i utfall av disponibel inkomst för en genomsnittlig kommunalarbetare. Heltid ger en marginellt högre inkomst för den som inte äger tillgångar som överstiger 100 000 kronor (till exempel en sommarstuga eller liknande). Finns den typen av tillgångar hos den pensionerade förlorar hen rätten till bostadstillägg, vilket vi kan se av figur 5 gör stor skillnad för den disponibla inkomsten. Då är ändå inte inkomsterna särskilt stora för någon av grupperna. Trots att "arbetslinjen" har gällt i Sverige i ett kvarts sekel lönar det sig inte att arbeta för en vanlig arbetare.

Figur 5. Nettopension inklusive bostadstillägg för kvinnlig kommunalarbetare samt person som ej arbetat

Källa: Morin, 2015.

Fakta

SKANDALERNA I PREMIEPENSIONEN

Debatten om premiepensionens vara eller icke vara fick förnyad kraft efter att två av fonderna i systemet – Falcon Funds och Allra – visat sig ha lurat sina kunder och ägnat sig åt oegentligheter. Skandalen rullades ut på allvar i början av 2017 och gjorde att Pensionsmyndigheten stängde av de båda fonderna. Totalt lurades 22 000 sparare på miljardbelopp av Falcon Funds. Fondbolaget Allra har samtidigt med hjälp av kändisar lockat till sig sparare för att sedan med väldigt lite transparens ge sina chefer omotiverat höga arvoden.

Med över 800 fonder finns det ingen chans för gemene medborgare att ha full överblick över valmöjligheterna eller för den delen vilka fonder som är seriösa och inte. Men att inte ens myndigheterna haft överblick måste betecknas som skandalöst. Premiepensionen är ett försök att skapa en marknad av ett offentligt system med följden att något som ser ut som valfrihet i själva verket är en form av borspekulation. Det är en sak att själv välja att förvalta sina pengar i riskabla fonder, en helt annan när alla tvingas göra det.

Som lösning på problemet med ökande fattigdom bland äldre behövs en förmånsbestämd lägstanivå. Vad innebär det? Jo, att garantipensionen omvandlas från att dryga ut en obefintlig eller alltför låg inkomstpension till att utgöra en procentsats av medianlönen för samtliga löntagare. Procentsatsen utformas så att den beräknade disponibla inkomsten från pension inte understiger 60 procent av medianinkomsten, alltså gränsen för risk för fattigdom. Som exempel skulle kommunalarbetaren behöva få en pension om ungefär 13 000 kronor i månaden eller ungefär 56 procent av en medellön på 23 000 kronor för att inte riskera fattigdom. Garantipensionen skulle då behöva utgöra 2 300 kronor givet att inga andra förändringar sker med inkomsten. Dagens inkomsttak för garantipensionen tas bort.

Premiepensionen – marknaden blev problemet inte lösningen

Till sist ska vi nämna premiepensionen. Systemen med premiepensionen tillkom 1999 och fick sin premiär året efter, under förvaltning av Premiepensionsmyndigheten (sedan 2010 är förvaltningen av premiepensionen en del i Pensionsmyndigheten). Snabbt växte antalet fonder till att efter fyra år uppgå till över 650 stycken att handla med. I dag ingår över 800 fonder. Premiepensionen var i socialdemokratiskt hänseende en kompromiss med de borgerligas krav på privata alternativ och i borgerligt hänseende skulle sparandet i ett fonderat system ge "guldkant" åt pensionsåren och belöna individuellt risktagande.

Utfallet har dock inte blivit till något politiskt alternativs belåtenhet. De mest aktiva spararna (som med all sannolikhet hade placerat pensionspengar oavsett premiepensionens existens) och de minst aktiva har klarat sig bäst under tiden som systemet har funnits. Framför allt har icke-valsalternativet, Sjunde AP-fondens fond Såfa, blivit den fond som förvaltar störst antal sparares pengar. 3,5 miljoner sparare har sina pensionsmedel i fonden.

Premiepensionen har sammanlagt en snittavkastning på ungefär fem procent om året, vilket är i linje med förväntningar på kapitalavkastning. Dock skedde de stora vinsterna strax innan och efter finanskrisen 2008. Lanseringen år 2000 sammanföll med IT-kraschen och till en början var tillväxten i systemets avkastning svag.

Problemet med premiepensionen ligger framför allt i antalet fonder och informationsproblemet det skapar för pensionsspararna. Det finns ingen möjlighet till att sätta sig in i vilka sparalternativ som ger bäst avkastning. Ett annat problem är att de som valt privata alternativ inte senare kan ändra tillbaka till den statliga fonden. Det blir en form av tvångssparande, men utan att det gör någon större förbättring av den allmänna pensionsnivån.

Frågan om att skrota premiepensionen har börjat få politisk aktualitet. Det rimliga vore att låta de 2,5 procenten av pensionsavsättningen från lönesumman gå till det allmänna pensionssystemet i stället. Ett alternativ skulle kunna vara att minska antalet fonder till ett fåtal på förhand godkända aktörer, samt tillåta dem som valt privata fonder att välja om till Såfa, om de önskar byta.

Avslutande kommentarer

Dags för en ny pensionsstrid

Om det gamla systemet var socialdemokratiens egen produkt är dagens offentliga pensionssystem en kompromiss mellan borgerliga och socialdemokratiska idéer om hur en socialförsäkring bör se ut. Det finns omfördelande inslag tack vare att garantipensionen och bostadstillägget garanterar någon form av existensminimum (även om dessa tekniskt sett inte tillhör pensionssystemet utan finansieras via statsbudgeten), samtidigt som premiepensionen är en ren marknadslösning. Det stora skiftet är dock att pensionerna 1994 gick från att samlas i ett förmånsbaserat system till att samlas i ett avgiftsbaserat system. Skillnaden mellan förmånsbaserade och avgiftsbaserade system består framför allt i utfallet – i det första bestäms en nivå (till exempel en procentsats av genomsnittslönen under ett visst antal år) som alla löntagare är garanterade och i det andra bestäms nivån av hur många inbetalningar löntagaren gjort när hen går i pension.

» **DET ÄR SVÅRT ATT FÖRSVARA ETT SYSTEM DÄR EN LÖNTAGARE KAN ARBETA HELTID HELA SITT LIV OCH ÄNDÅ HA SVÅRT ATT UPPRÄTTHÅLLA SIN LEVNADSTANDARD EFTER PENSIONEN.**

Problemet med det tidigare systemet var dels att stigande inkomstnivå gjorde utbetalningarna allt större samtidigt som befolkningen blev äldre och tillväxten sjönk till permanent lägre nivåer. Någon typ av justering hade behövt ske även om systemet i sig hade bevarats. Hänsyn till finansiell stabilitet var nog klokt 1994, strax efter den djupa finanskrisen i början av 1990-talet. Men avsaknaden av all form av hänsyn till utfallet av pensionssystemet har gjort pensionerna alltför låga och oberäkneliga i förhållande till lönerna. Det är svårt att försvara ett system där en löntagare kan arbeta heltid hela sitt liv och ändå ha svårt att upprätthålla sin levnadsstandard efter pensionen. Om inget görs tappar pensionssystemet förr eller senare sin legitimitet.

Är det något offentligt system som är i behov av reformer så är det pensionssystemet. Trots att pensionsöverenskommelsen inte är mer än 23 år gammal när den här rapporten skrivs tyder mycket på att den spelat ut sin roll. Behoven motsvaras inte av systemets utformning. Ett offentligt system kan inte enbart rättfärdigas av sin finansiella stabilitet. Ska det upprätthålla sin legitimitet hos medborgarna måste det leverera en acceptabel levnadsstandard.

Ett pensionssystem skapat i kris och utan demokratisk förankring

Det märks tydligt att det nya systemet tillkom i en situation av kris. Rädslan för att det gamla systemet skulle kollapsa tillsammans med den verkliga kollapsen i samhällsekonomin i början av 1990-talet präglar hela utformningen från bromsen till ökad fokusering på privata lösningar.

Ett av de större problemen med pensionsöverenskommelsen är att reformerna aldrig testades i något allmänt val. Överenskommelsen är en konstruktion som saknar väljarförankring. Det är möjligt att det gjorde den mer resistent mot förändring än om partierna hade tvingats testa sina olika förslag i offentlig debatt innan genomförandet.

Den andra sidan av det myntet är att förslagen inte säkert hade gått igenom om de först hade debatterats offentligt. En del av att överenskommelsen ens blev verklighet byggde antagligen på positionerna inte spetsades till av valrörelser.

Men att systemet inte blivit föremål för allmän debatt i någon större utsträckning gör det sårbart för legitimitetsproblem. Hur ska medborgarna kunna lita på ett system de har så lite insyn i och inte fått ta ställning till? En sak vore om de allmänna pensionerna upprätthöll levnadsstandarden för det stora flertalet, men när det blir allt mer tydligt att så inte är fallet kommer just detta legitimitetsproblem fram i ljuset. En av de viktigaste anledningarna till att vi som röstar, arbetar och betalar skatt överlämnar makt och ansvar till politiker och offentliga tjänstemän är att de ska trygga vår välfärd på ett sätt som kommer oss alla till del. Är så inte fallet kommer de snabbt tappa i förtroende.

» **HUR SKA MEDBORGARNA KUNNA LITA PÅ ETT SYSTEM DE HAR SÅ LITE INSYN I OCH INTE FÅTT TA STÄLLNING TILL?**

Offentliga system speglar samtiden men ska hålla för framtiden

Offentliga system speglar de värderingar och materiella förutsättningar som rått när de kom till. På det sättet är de varken objektiva eller för evigt beständiga. Förändras värderingarna och resursernas omfattning är det troligt att även de offentliga systemen förändras. Forskning har även visat att i det hänseendet är inte ens administration och byråkrati helt objektiva eller opolitiska, utan kan sätta dagordningen i hur de väljer att prioritera sina uppdrag.³⁵ Det verkar aldrig ha blivit så tydligt som i det nära samarbetet mellan politiker och tjänstemän för att få igenom det nya pensionssystemet.

Samhällsförändringar i sig är inget negativt om de följs av sund politik för att hantera dem. Problemet med pensionssystemet är just att tillkomsten skedde i en tid av kris med en politik som var anpassad därefter. I backspegeln kan vi konstatera att krispolitik ofta inte är kapabel att hantera långsiktig förändring. Ojämligheten hade börjat öka i Sverige och klyftorna skulle så småningom ge utslag i ökade skillnader i medellivslängd och förmögenheter, något vi är väldigt medvetna om nu. Men inget av detta togs med i beräkningen när pensionssystemet konstruerades. Allt handlade om att röja undan hoten mot den finansiella stabiliteten.

Den ideologiska förändring som skedde i samband med det allmänna pensionssystemets reformering ska inte underskattas. Socialdemokraterna och de borgerliga partierna hade kommit överens om att skatter och avgifter skulle ligga fast för lång tid framöver. Det gjorde utrymmet för några större välfärdsreformer väldigt litet. Principen att först avgöra utrymmet för utgifterna och sedan behoven etablerades där och då. Det påverkade naturligtvis även utformningen av pensionssystemet.

Vi får leva länge med offentliga system. Reformering av dem i kristider är därför inte särskilt klokt även om det ofta är då som det politiska stödet för reformer finns. Det gamla pensionssystemet höll i fyra decennier och det är inte otänkbart att det nya fortsätter gälla åtminstone ett decennium till. Då har vi levt med resterna av 1990-talet i ungefär 30 år.

Dags för nästa stora pensionsstrid

Är det dags att lämna 1990-talet bakom oss? Trots allt har det snart gått två decennier sedan det krisdrabbade årtiondet tog slut. Nästa stora era av välfärdsreformer bör ligga framför oss. Då är det dags att diskutera hur lärdomar både från det gamla och nya pensionssystemet kan kombineras för att skapa ett system som håller längre än till nästa kris. Till exempel att återta principen om att pensionen baseras på ett antal bra inkomstår, i stället för hela arbetslivet och utjämnade medellivslängdens påverkan. Om vi lever längre än tidigare kanske en fördelning där de 20 bästa åren räknas mot ett 40-årigt arbetsliv. Alternativt att studieår, föräldraledigheter, en viss andel av åren innan migration till Sverige och enstaka långvariga sjukskrivningar kan räknas bort. Oavsett måste pensionssystemet i framtiden spegla förutsättningarna i befolkningen på ett betydligt bättre sätt än i dag. Skrivbordsprodukter i all ära, men nästa pensionsreform måste prövas i allmänna debatter och bli föremål för omfattande utredningar. Det går inte att ännu en gång reformera ett betydande offentligt system utan att låta väljarna säga sitt.

Det blir intressant att följa pensionssystemets fortsatta utveckling och hur länge till överenskommelsen håller. Partierna har på många sätt glidit ideologiskt längre ifrån varandra samtidigt som ökande klyftor i samhället ställer högre krav på omfördelning. Grunden för kompromisser är svagare men inte obefintlig. Frågan är om Socialdemokraterna verkligen kan gå med på marknadslösningar igen efter besvikelserna med premiepensionen och om de borgerliga partierna är beredda att titta på ett mer förmånsbaserat system. Troligtvis behöver även skattesystemet reformeras för att det hela ska bli hållbart. Då är det kanske snarare läge att blåsa upp till en ny pensionsstrid. Om tiden för att sitta still i båten ändå är förbi finns det ingen anledning att inte ställa de politiska alternativen mot varandra. Pensionsfrågan är alldeles för viktig för att inte låta allmänheten utkräva ansvar för den.

» **NÄSTA STORA ERA AV VÄLFÄRDSREFORMER BÖR LIGGA FRAMFÖR OSS.**

Referenser

Hagen, Johannes, *Utbetalningstider i tjänstepensionssystemet*, SNS Förlag, 2017.

Konjunkturinstitutet, *Principer bakom 1991 års skattereform*, Fördjupning i konjunkturläget, 2005.

Lindbom, Anders, De borgerliga partierna och pensionsreformen, i Palme, Joakim (red.), *Hur blev den stora kompromissen möjlig? Politiken bakom den svenska pensionsreformen*, Västerås, 2001.

Lundberg, Urban, Socialdemokratin och 1990-talets pensionsreform, i Palme, Joakim (red.), *Hur blev den stora kompromissen möjlig? Politiken bakom den svenska pensionsreformen*, Västerås, 2001.

Marier, Patrik, Byråkratins roll i pensionsreformprocessen, i Palme, Joakim (red.), *Hur blev den stora kompromissen möjlig? Politiken bakom den svenska pensionsreformen*, Västerås, 2001.

Morin, Mats, *Vad får en arbetare i pension?*, Delrapport inför LO:s pensionsutredning, LO:s enhet för ekonomisk politik och arbetsmarknad, Stockholm, 2015.

Nationalekonomiska föreningen, *Finansplanen och den ekonomiska politiken*, Förhandlingar 1991-01-16.

OECD, *Pensions at a Glance 2015: OECD and G20 Indicators*, OECD Publishing, Paris, 2015.

Palme, Joakim (red.), *Hur blev den stora kompromissen möjlig? Politiken bakom den svenska pensionsreformen*, Västerås, 2001.

Pensionsmyndigheten, *Följsamhetsindex*, 11 oktober 2016, hämtad 2 maj 2017 från: <https://www.pensionsmyndigheten.se/forsta-din-pension/om-pensionssystemet/foljsamhetsindexering>.

Pensionsmyndigheten, *Mer om pensionssystemet*, 22 februari 2017, hämtad 2 maj 2017 från: <https://www.pensionsmyndigheten.se/forsta-din-pension/om-pensionssystemet/mer-om-pensionssystemet>.

Pensionsmyndigheten, *Pensionsålderns betydelse*, 20 mars 2017, hämtad 2 maj 2017 från: <https://www.pensionsmyndigheten.se/ga-i-pension/planera-din-pension/pensionen-paverkas-av-nar-du-tar-ut-den>.

Sjunde AP-fonden, *Årsredovisning 2004 del 1*, Stockholm, 2004.

Socialdepartementet, *Detta är pensionsöverenskommelsen*, Ds 2009:53, Stockholm, 2009.

Statistiska centralbyrån, *EU sätter mått på fattigdom*, Valfärd nr. 2, 2012.

Statistiska centralbyrån, *Jämställdhetsstatistik*, 4 juli 2016, hämtad 5 juni 2017 från: <http://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/levnadsforhallanden/jamstallldhet/jamstallldhetsstatistik/pong/statistiknyhet/pa-tal-om-kvinnor-och-man-2016/>.

Statistiska centralbyrån, *Reallöneutveckling för arbetare och tjänstemän*, 3 februari 2015, hämtad 29 maj 2017 från: http://www.scb.se/sv_/Hitta-statistik/Statistik-efter-amne/22678/Allmant/Sveriges-ekonomi/Aktuell-Pong/31243/EK0203/70546/.

Statistiska centralbyrån, *Sammanräknad förvärvsinkomst per kommun 2000 och 2013-2015, medianinkomst i 2015 års priser*, 31 januari 2017, hämtad 2 maj 2017 från: <http://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/hushallens-ekonomi/inkomster-och-inkomstfordelning/inkomster-och-skatter/pong/tabell-och-diagram/inkomst>

ster--individer-lankommun/sammanraknad-forvarvsinkomst-per-kommun-medianinkomst/.

Statistiska centralbyrån, *Så mycket inkomst kvar i pension*, 3 mars 2015, hämtad 2 maj 2017 från: http://www.scb.se/sv_/Hitta-statistik/Artiklar/Sa-mycket-inkomst-kvar-i-pension/.

Sundén, Annika, *The Swedish Pension System and the Economic Crisis*, Center for Retirement Research at Boston College, nr. 9-25, 2009.

Fotnoter

1. Socialdepartementet, Detta är pensionsöverenskommelsen, Ds 2009: 53, Stockholm, 2009.
 2. Pensionsmyndigheten, Följsamhetsindex, 2016.
 3. Pensionsmyndigheten, Mer om pensionssystemet, 2017.
 4. Socialdepartementet, 2009.
 5. Socialdepartementet, 2009.
 6. Socialdepartementet, 2009.
 7. Socialdepartementet, 2009.
- Undantaget är det statliga utgiftstaket som även inkomstpensionerna prövas gentemot för att pensionsutbetalningarna inte ska riskera att försämra det offentliga sparandet.
8. Sundén, Annika, *The Swedish Pension System and the Economic Crisis*, Center for Retirement Research at Boston College, nr. 9-25, 2009.
 9. Sundén, 2009.
 10. Socialdepartementet, 2009.
 11. Statistiska centralbyrån, *Reallöneutveckling för arbetare och tjänstemän*, 2015.
 12. Se Hagen, Johannes, *Utbetalningstider i tjänstepensionssystemet*, SNS Förlag, 2017, för en bra utmärkt genomgång av tjänstepensionen.
 13. Hagen, 2017.
 14. OECD, *Pensions at a Glance 2015: OECD and G20 Indicators*, OECD Publishing, Paris, 2015.
 15. Lundberg, Urban, Socialdemokratin och 1990-talets pensionsreform, i Palme, Joakim (red.), *Hur blev den stora kompromissen möjlig? Politiken bakom den svenska pensionsreformen*, Västerås, 2001.
 16. Konjunkturinstitutet, *Principer bakom 1991 års skattereform*, Fördjupning i konjunkturläget, 2005.
 17. Nationalekonomiska föreningen, *Finansplanen och den ekonomiska politiken*, Förhandlingar 1991-01-16.
 18. Socialdepartementet, 2009.
 19. Lundberg i Palme, 2001 och Lindbom, Anders, De borgerliga partierna och pensionsreformen, i Palme, Joakim (red.), *Hur blev den stora kompromissen möjlig? Politiken bakom den svenska pensionsreformen*, Västerås, 2001.
 20. Palme, Joakim (red.), *Hur blev den stora kompromissen möjlig? Politiken bakom den svenska pensionsreformen*, Västerås, 2001.
 21. Lundberg i Palme, 2001.
 22. Lindbom i Palme, 2001.
 23. Socialdepartementet, 2009.
 24. Konjunkturinstitutet, 2005.
 25. Lundberg i Palme, 2001.

26. Lundberg i Palme, 2001.
27. Lundberg i Palme, 2001.
28. Sjunde AP-fonden, Årsredovisning 2004 del 1, Stockholm, 2004.
29. Socialdepartementet, 2009.
30. Morin, Mats, *Vad får en arbetare i pension?*, Delrapport inför LO:s pensionsutredning, LO:s enhet för ekonomisk politik och arbetsmarknad, Stockholm, 2015.
31. Statistiska centralbyrån, *EU sätter mått på fattigdom*, Valfärd nr. 2, 2012.
32. Beräkning med hjälp av Statistiska centralbyrån, *Så mycket inkomst kvar i pension*, 2015.
33. Statistiska centralbyrån, *Jämställdhetsstatistik*, 2016.
34. Pensionsmyndigheten, *Pensionsålderns betydelse*, 2017.
35. Marier, Patrik, Byråkratins roll i pensionsreformprocessen, i Palme, Joakim (red.), *Hur blev den stora kompromissen möjlig? Politiken bakom den svenska pensionsreformen*, Västerås, 2001.

Katalys publikationer

- No 1: Välfärden är vinsten
- No 2: Svar på tal om vinster i välfärden
- No 3: Vilken arbetsmarknad ska vi ha?
- No 4: Slaget om den likvärdiga skolan
- No 5: Hälften kvar och hela framtiden
- No 6: "Jag tar värktabletter men det hjälper inte"
- No 7: Vägen till en likvärdig skola
- No 8: Fallet järnvägen
- No 9: Björklundeffekten
- No 10: Åtstrammingsdoktrinen
- No 11: En röst på SD är en röst på högern
- No 12: Mest åt de rika
- No 13: Färre lärare ger vinsten!
- No 14: Ordens makt i politiken
- No 15: Handbok för en ny kulturminister
- No 16: Städhjälp och bartender för alla?
- No 17: Förklaringar till SD:s framgång
- No 18: Utan segel i vänstervinden – eftervalsanalys
- No 19: I frihandelns goda namn
- No 20: Från massarbetslöshet till full sysselsättning
- No 21: Vägen till en likvärdig skola – skolpolitisk årsbok 2015
- No 22: Jämlikhet är lösningen!
- No 23: En för alla, alla för vem?
- No 24: Måste vi jobba 8 timmar per dag?
- No 25: Kapitalet i tjugoförsta århundradet
- No 26: Piketty på tre röda
- No 27: Porten kallas trång
- No 28: Partierna och jämlikheten
- No 29: Anställningsformer i Sverige
- No 30: Med låg kvalitet som affärsidé
- No 31: Den blåbruna röran
- No 32: Spagat över väljarkåren
- No 33: I skuggan av TTIP: Ceta
- No 34: Postkapitalism: Vår gemensamma framtid
- No 35: Massivt stöd för jämlikhetspolitik